

Het leven als Gave en Opgave

Een ethische benadering van het geven van hulp bij het zelfgekozen levenseinde van oude mensen

Door Marianne Douma

Als men oud is en het gevoel heeft het leven te hebben geleefd, mag men dan wanneer er sprake blijkt van een algehele aftakeling, ervoor kiezen het leven te beëindigen? Of moet men doorleven, de complete aftakeling ondergaan tot en met het onafwendbare einde?

Een andere vraag is welke hulp verleend mag worden aan mensen die hun leven voltooid achten en niet langer willen leven. Deze vragen gelden niet alleen voor oude mensen, maar ook voor anderen zoals bijvoorbeeld voor ongeneeslijk zieken. Ook voor hen is het wel of niet moeten doorleven vaak een brandende vraag.

Over deze gevoelige kwesties zijn de meningen zeer verdeeld. Velen vinden het onmenselijk om in leven te moeten blijven. Het woordje 'rekken', wordt in dit verband ook wel gebruikt. Anderen zeg-

gen dat je niet aan het leven mag komen, dat het lijden bij het leven hoort en dat dan liefdevolle verzorging geboden is, inclusief pijnbestrijding.

Welke waarden?

Het lijkt ons zinvol om bij een ethische benadering van het thema: 'het zelfgekozen levenseinde van oude mensen', ook de bijbelse waarden te betrekken. Vele standpunten, regelingen en gevoelens ontleen hieraan immers, meer of minder bewust, hun grond.

Het gaat hierbij allereerst om de vraag wat bijbelse/theologische

Het artikel van prof. Drion in de NRC van 19 oktober 1991 heeft destijds veel stof doen opwaaien. Hierin pleitte hij voor het op verzoek beschikbaar stellen van een levensbeëindigende 'pil' aan mensen boven een bepaalde leeftijd.

Mede daardoor is een 'levendige' discussie gevoerd over het zelfgekozen levenseinde van oude mensen.

waarden zouden kunnen zijn inzake levensbeëindiging en hoe die zich verhouden tot christelijke standpunten. De eerste vraag luidt: mogen mensen überhaupt mee beschikken over hun leven? Hoe ver gaat de eigen zeggenschap?

Vervolgens moet de vraag worden gesteld of en hoe oude mensen geholpen mogen worden bij het beëindigen van hun leven en wie daarover zouden moeten besluiten. Tot slot is gekeken wat beantwoording van deze vragen zou kunnen inhouden voor politiek handelen.

Geschenk aan de ander

Vanuit de christelijke traditie wordt algemeen geaccepteerd dat het leven als een gave en een opgave Gods beschouwd moet worden. Zoals bijvoorbeeld wordt ver-

woord in de medio 1994 gepubliceerde reactie van de Nederlandse Bisschoppenconferentie: 'Het leven is geen eigen bezit waarover mensen naar eigen goeddunken mogen beschikken maar een gave en een opgave die mensen wordt toevertrouwd.' Maar deze stelling is bijbels gezien niet zonder meer eenduidig. Met behulp van het volgende bijbelverhaal willen wij dit toelichten: 'In het scheppingsverhaal wordt Adam geschapen als een levend wezen. Hij krijgt de opdracht om de Hof van Eden te bewerken en te bewaren. Maar er staat nergens dat Adam zijn leven krijgt als een geschenk van God. Wel dat Adam zijn vrouw Eva krijgt als een geschenk (de vrouw die Gij mij gegeven hebt). Op deze wijze geeft het oude bijbelverhaal vorm aan de visie "de mens als gave aan zijn medemens". Adam is blij met zijn mede-mens, hij is niet langer alleen.' Dit brengt ons tot de stelling dat het eigen leven niet eenduidig als een gave aan het individu zelf moet worden beschouwd, maar dat mensen altijd in relatie staan tot elkaar en in die zin aan elkaar gegeven zijn.

Voor een mens die zijn leven als een persoonlijke gave en/of een opgave ziet, is het niet ondenkbaar dat hij die gave of opgave op een gegeven moment ter zijde legt of, zo men wil, teruggeeft.

In die visie mag iemand immers zelf beslissen wat te doen met een geschenk. Het kan betekenen dat hij vindt dat het geschenk zijn functie heeft gehad en nu geen enkel doel meer dient. Zoals

Marianne Douma is journalist/voorlichter en lid van de SWB werkgroep Geloof en politiek handelen. Dit artikel is eigenlijk de neerslag van een discussie over het thema 'hulp bij zelfdoding' binnen de werkgroep 'Geloof en politiek handelen' (GPH) van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D66. Deze werkgroep is samengesteld uit leden die ethische criteria voor maatschappelijk handelen toetsen aan hun christelijk geloof. De werkgroep gaat er vanuit dat mensen zelf mede-verantwoordelijkheid dragen voor de ontwikkeling van de aarde en de samenleving. Dit artikel doet verslag van een aantal afwegingen en aanbevelingen die kunnen worden ingebracht in het politieke debat.

een volwassene uitgroeit boven zijn kindertijd en die achter zich laat, zo kan hij of zij - in die zelfde visie - het leven achter zich willen laten. De toekomst ervan biedt geen perspectief meer.

Beroving

Daarentegen houdt de visie van 'de mens als een geschenk aan zijn medemens' in, dat iemand niet zo gemakkelijk en vanzelfsprekend over eigen leven kan beschikken. In die zin betekent het dat men dan de medemens (naaste) berooft van iets dat aan hem/haar gegeven is. Er is sprake van een wederzijdse relatie: een mens is als kind gegeven aan de ouders; als ouders aan het kind; als vriend aan vriendin; als vriend(in) aan vriend(in); als naasten aan elkaar.

De mens staat zelfs in relatie tot zijn tegenstander of nog sterker tot zijn 'vijand'. Een tegenstander die zonder meer wegloupt, maakt iets wezenlijks stuk. Er moet nog iets uitgevochten worden. Maar vooral - en dat is het belangrijkste - de kans op een verzoening moet niet gemist worden. Juist in extremis kan nog vaak een verzoening plaatsvinden.

Zoals bijvoorbeeld in het oud-testamentische verhaal van Jacob en Esau. Jacob heeft zijn broer Esau beledigd door hun vader te bedriegen waardoor hij Esau zijn eerste geboorterecht heeft ontnomen. Toch heeft Jacob in dit verhaal het recht op een confrontatie met zijn broer. De schade die Jacob zou hebben opgelopen als zijn broer een eind aan zijn leven had gemaakt, zou groot geweest zijn en omgekeerd geldt dat ook. Kortom, ook de tegenstander en vijand wordt op een lelijke manier beroofd van een kans waar hij nog recht op had.

Zo bestaat een netwerk om een individu heen, waartoe hij/zij in relatie staat. De woede, de weerzin en het verdriet om iemand die, buiten betrokkenen om, hen confronteert met zijn zelfgekozen dood, kon wel eens mede verklaard worden uit het feit dat deze zich in zekere zin 'berooft' voelen.

Keuze?

Hebben mensen een keuze als het gaat om hun levensbeëindiging? Aan de ene kant is er het bijbelse verhaal van Elia. Wanneer het leven van deze profeet bedreigd wordt, gaat hij naar de woestijn. Hij wil sterven en doet de uitspraak: 'Het is genoeg! Neem nu Heer mijn leven, want ik ben niet beter dan mijn vaderen.' Vervolgens gaat hij onder een bremstruik liggen slapen. Tot tweemaal toe wordt hij uit zijn slaap gewekt en verleid tot eten en drinken. Bovendien krijgt hij een nieuwe taak die zijn leven weer zin geeft. Elia maakt een keuze. Hij kiest ervoor om verder te leven. Aan de andere kant is er het verhaal van Simeon. Hij wordt in de bijbel beschreven als een oude, rechtvaardige en vrome man. Simeon zegt nadat hij het kind Jezus als de messias heeft herkend: 'Laat uw dienstknecht gaan in vrede, want mijn ogen hebben Uw heil gezien, dat Gij bereid hebt voor het aangezicht van alle volken.' Waar Simeon voor leefde, is vervuld. Hij maakt de keuze om te willen sterven. Hoewel er in het verhaal niet vermeld wordt wanneer en hoe Simeon sterft, maakt hij voor zichzelf duidelijk een keuze.

Leven in relatie tot anderen

Het is een wezenlijke behoefte ergens voor te leven, iets te betekenen voor iemand, samen te leven met zijn medemens. En als die er niet meer zijn? Waarvoor leeft een mens dan? Die zingevingsvraag komt aan de orde in de geschiedenis van de genezing van een verlamde man. Jezus zegt tegen deze verlamde:

'Wil je gezond worden?' De man antwoordt: 'Ik heb geen mens meer die om mij geeft'. Waarmee hij zoveel zegt dat het wat hem betreft afgelopen is. Dan stelt Jezus zich als medemens aan zijn kant - er is iemand. Zo komt de man in relatie tot anderen te staan, waardoor zijn leven weer zinvol voor hem wordt.

Aanvaardbaar voor betrokkenen

Op basis van het bovenstaande stellen wij dat: wanneer oude mensen voor zichzelf vinden dat zij hun leven geleefd hebben en willen sterven, dit hun eigen keuze is. Daarmee is het echter nog niet alleen hun eigen zaak. De zin van zijn of haar leven is bijbels gezien in de eerste plaats een zaak tussen de mens en God en kan aangereikt worden door de medemens die om hem of haar heen staan. Zij kunnen deze mens, als hij of zij zelf duidelijk en weloverwogen aangeeft van het leven verzadigd te zijn, los proberen te laten, niet te claimen en bij te staan als het leven beëindigd wordt. De oude mens die om de dood vraagt, heeft recht op gesprek met zijn omgeving, zoals de omgeving recht heeft op gesprek met hem of haar. Het is daarbij van groot belang dat de optie van levensbeëindiging niet van te voren wordt afgewezen. Daarnaast zullen ook de mogelijke perspectieven moeten worden afgewogen.

Kerkelijke standpunten

Als aanvulling op deze beschouwing verdienen de officiële standpunten van de kerken vermelding. De Protestantse kerken stellen in het rapport 'Pastoraat en Suïcide', dat levensbeëindiging op grond van de bijbel niet als zonde kan worden veroordeeld. In dit rapport wordt zelfdoding gezien als een ramp die met veel lijd gepaard gaat, maar ook als een 'weg die we in verbondenheid met de ander moeten gaan.' De Protestantse kerken gaan hiermee veel verder dan de RK bisschoppen die zelfdoding en elke vorm van hulp bij levensbeëindiging afwijzen. De Nederlandse Bisschoppenconferentie wijst er in de eerder genoemde reactie op dat 'de waardigheid van de mens niet op gaat in zijn vermogen tot zelfbepaling' en vat haar standpunt als volgt samen: 'Als de onaantastbaarheid van het menselijk leven niet ten volle wordt gerespecteerd, verdwijnt op den duur het besef dat een mens altijd - en dus ieder moment van zijn leven - meer is dan hij ervaart en meer dan wij ervaren. Wij menen te moeten volhouden dat een mens meer is dan zijn lijden.'

Een sociaal-liberaal standpunt

Wij stellen ons op het standpunt dat oude mensen de wens mogen hebben te willen sterven. Dit lijkt vanzelfsprekend, maar er rust nog vaak een taboe op het ter sprake brengen van dit on-

**We kunnen
geen simpel
ideologisch
standpunt
innemen**

❖ ❖ ❖

derwerp. Tevens mogen zij die hun leven voltooid achten, de vraag om hulp bij het sterven niet ontzegd worden. Echter, het antwoord op die vraag mag niet bij voorbaat vaststaan.

Dit standpunt komt overeen met de uitspraak van de Hoge Raad met betrekking tot hulp bij psychisch geestelijk lijden in een niet-terminale fase. Dat betekent dat artsen, geestelijke verzorgers, psychologen en psychotherapeuten zich niet meer kunnen verschuilen achter 'het mag niet'. Het verbod om hulp bij levensbeëindiging te geven, kan volgens dit arrest onder bepaalde voorwaarden worden opgeheven.

Op grond van persoonlijke redenen of op basis van levensbeschouwing kunnen deskundigen nog altijd die hulp weigeren, maar zij zijn daartoe niet zonder meer verplicht, aldus de Hoge Raad, ook al zegt de wet nog steeds iets anders.

De cruciale vraag bij het arrest van de Hoge Raad is om welke voorwaarden het gaat. Wanneer mag het verbod om hulp te verlenen bij levensbeëindiging worden opgeheven? Juist daaraan trachten wij een zekere invulling te geven.

Politiek gezien betekent dit dat wij geen simpel ideologisch standpunt innemen. Geen opgelegd ja of nee. Ons staat een sociaal liberaal standpunt voor ogen dat ruimte laat aan betrokkenen om zorgvuldige afwegingen te maken over hun specifieke situatie. Christelijke waarden zijn in onze ogen niet tegenstrijdig met deze koers. Juist de toename aan medische mogelijkheden om het lichaam in leven te houden, maakt een appèl noodzakelijk op de menselijke geest om de kwaliteit van het leven te bewaken.

Waarschuwing

Dit alles neemt niet weg dat het zeer ingrijpend is wat men van een arts of andere hulp- of zorgverlener kan vragen. Degene die hulp vraagt bij het beëindigen van het leven zal moeten uitleggen waarom hij of zij wil sterven. En de hulp- of zorgverlener zal moeten proberen duidelijk te maken dat de wens om te sterven pas overtuigend is als alle mogelijkheden tot het bereiken van een ander perspectief aan de orde zijn geweest.

Iedereen die zijn/haar leven wil beëindigen moet uitgedaagd worden om die wens voor anderen invoelbaar te maken. Zakelijker geformuleerd: bij het recht op zelfbeschikking hoort de plicht tegenover de gemeenschap waartoe men behoort.

In alle gevallen is grote voorzichtigheid geboden. In het bijzonder geldt dit bij depressieve ouderen met psychische problemen en bij mensen met sterke schommelingen in de beleving van hun bestaan. In alle gevallen geldt als algemeen criterium dat er sprake moet zijn van een aftakeling in combinatie met een gering levensperspectief en/of vereenzaming.

Conclusies

Op basis van het voorgaande achten wij de volgende conclusies gerechtvaardigd:

1. In de samenleving dienen optimale maatschappelijke voorwaarden te worden geschapen voor een zinvol leven van oude mensen (positieve preventie); de overheid dient hierop toe te zien.

2. De overheid dient bescherming te bieden aan gewenst leven. Echter, als er sprake is van een door een (oud) mens gewenste dood, zou de regering wettelijk ruimte moeten maken om, na een omschreven procedure, de keuze van de patiënt te honoreren en zorg te dragen voor kwalitatief hoogwaardige hulpverlening.
3. Hulp moet tot en met het einde worden gegeven; de arts en/of andere deskundigen moeten hierbij betrokken blijven. Het is echter essentieel om degenen die de oude mens het meest na staan te betrekken bij de overwegingen. Zo ligt de eerste verantwoordelijkheid verspreid over drie categorieën: patiënt, omgeving en arts die met elkaar in gesprek gaan om te zien of ze tot overeenstemming kunnen komen. Tenslotte - maar niet dan nadat de hele weg is afgelegd - heeft de patiënt het laatste woord.
4. Er is behoefte aan bijscholing van hulpverleners om tot een integrale begeleiding te komen (zie 3). Bijzonder aandachtspunt: onderscheid kunnen maken tussen een keuze respecteren en het met die keuze eens zijn.
5. Er bestaan geen principiële bezwaren tegen het beschikbaar stellen van een middel (bijvoorbeeld een pil), indien aan bovengenoemde voorwaarden is voldaan. Er dient dan wel volstaan te worden met het op bestender tijd ter beschikking stellen van middelen, zodat de betrokkene die zelf toepast en niet toegediend krijgt. Het zonder meer beschikbaar stellen van middelen aan oude mensen (zonder dat aan bovengenoemde voorwaarden is voldaan) stuit op grote bezwaren, onder meer omdat het gevaar van oneigenlijk gebruik te groot is.
6. De gevolgen van levensbeëindiging voor familie- en erfrecht, verzekeringen en pensioenen moeten zorgvuldig in kaart worden gebracht.

Tot slot nog een opmerking over het voorstel van Drion. Hoewel wij dit voorstel tot het zonder meer beschikbaar stellen van middelen dus onaanvaardbaar achten vanwege de te grote risico's, hebben wij grote waardering voor het feit dat Drion het onderwerp uit de taboesfeer heeft gehaald. We beschouwen dat als een belangrijke verdienste. ♦